

VU Research Portal

Een veilige basis voor de orthopedagogiek

Schuengel, C.

2000

document version

Publisher's PDF, also known as Version of record

[Link to publication in VU Research Portal](#)

citation for published version (APA)

Schuengel, C. (2000). *Een veilige basis voor de orthopedagogiek*. VU Boekhandel/Uitgeverij.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal ?

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

E-mail address:

vuresearchportal.ub@vu.nl

JB

09470

dr. Carlo Schuengel

Een veilige basis voor de orthopedagogiek

vrije Universiteit

amsterdam

dr. Carlo Schuengel

Een veilige basis voor de orthopedagogiek

*Rede in verkorte vorm uitgesproken bij de aanvaarding van het
ambt van hoogleraar orthopedagogiek aan de faculteit der
Psychologie en Pedagogiek van de Vrije Universiteit te Amsterdam
op 15 december 2000.*

vrije Universiteit amsterdam

Aan Rien van IJendoorn

Een veilige basis voor de orthopedagogiek¹

Mijnheer de Rector, Dames en Heren!

Mijn rede is getiteld: Een veilige basis voor de orthopedagogiek.

De orthopedagogische wetenschap houdt zich bezig met problematische opvoeding. Een belangrijk toepassingsgebied is hulpverlening aan opvoeders die tekort schieten, die het kind schade berokkenen of die met vragen zitten vanwege handicaps of stoornissen bij het kind. Om kinderen op te kunnen voeden is in de brede zin van het woord veiligheid nodig. Veiligheid die het kind ontleent aan het besef dat de volwassen opvoeder wijs en sterk is en het beste met het kind voorheeft. Veiligheid die de opvoeder put uit de wetenschap dat hij of zij bekend is op de opvoedingstaak. Orthopedagogische hulpverlening zou in zekere zin opgevat kunnen worden als het instellen of herstellen van veiligheid bij opvoeder en kind. Er bestaat nog geen overkoepelende theorie over veiligheid (Waters & Cummings, 2000), maar gezien het belang van veiligheid als basisthema binnen de orthopedagogiek ligt hier wel een taak voor de toekomst. Het thema veiligheid wordt zelf weer deels bestreken door onderzoek naar ouder-kindrelaties. Dit onderzoek naar ouder-kindrelaties raakt weer voor een groot

¹ De titel is geïnspireerd door het programmatische artikel van Waters & Cummings (2000), *A secure base from which to explore close relationships*. Met dank aan Fred van Rozendaal, Geert Jan Stams en Rien van IJzendoorn voor hun zorgvuldige en inspirerende commentaar bij een eerdere versie, en aan Barbara Postma voor haar assistentie bij het prepareren van de tekst en de verwijzingen.

deel aan het thema gehechtheid. Met andere woorden, het werd hoog tijd dat gehechtheid een thema werd binnen het orthopedagogisch onderzoek.

Om te beginnen ga ik na wat de gehechtheidstheorie heeft bijgedragen aan onze kennis over gehechtheid. Ik behandel de termen moederlijke deprivatie, hechtingsstoornis, gehechtheidsrelatie en gehechtheidsrepresentatie. Vervolgens ga ik in op gehechtheid aan alternatieve gehechtheidsfiguren, bijvoorbeeld pleegouders of professionele opvoeders. Ik wijs u op gaten in onze kennis, die ik vooral illustreer aan de hand van ons werk in uitvoering: ons onderzoek naar de residentiële behandeling van gedragsgestoorde jongeren. Deze jongeren, die veelal te maken hebben gehad met mishandeling en verwaarlozing, en die bij hun plaatsing in de inrichting plotseling uit hun netwerk van doorgaans onveilige gehechtheidsrelaties worden gehaald, belichamen de relevantie van het onderwerp gehechtheid voor de orthopedagogiek. Ik ga ook in op vragen die vanuit de gehandicaptenzorg gesteld kunnen worden over gehechtheid, en ik ga in op het verband tussen gehechtheid en de ontwikkeling van agressief en delinquent gedrag. Het zal blijken dat deze typisch orthopedagogische opvoedingsituaties nopen tot verdere ontwikkeling van de theorie. Naast verdere toespitsing van de theorie, verdient ook het uitbouwen van ons meetinstrumentarium de komende jaren onze aandacht. Ik zal daar op de geëigende momenten op wijzen.

Bowlby en Ainsworth's gehechtheidstheorie

Gehechtheid of hechting zijn woorden die in ons dagelijks spraakgebruik een tamelijk brede betekenis hebben. Zo spreken wij niet alleen van hechting van de

baby aan de ouders, maar ook van hechting van de ouders aan de baby. Het werkwoord 'hechten' is een meer gangbaar, dagelijks woord dan 'gehechtheid'. Hulpverleners spreken dikwijls over verstoorde hechting, zonder dat daar precies aan de gehechtheidstheorie wordt gedacht. De gehechtheidstheorie definieert het verschijnsel gehechtheid heel specifiek zoals het kind het ervaart. De grondlegger van de gehechtheidstheorie, de Britse psychiater John Bowlby, definieerde gehechtheid als de sterke neiging om de nabijheid te zoeken van een specifieke persoon, met name bij angst, vermoeidheid of ziekte (Bowlby, 1984). Deze neiging heeft een psychische kant, namelijk de affectieve band die het kind ervaart met deze specifieke gehechtheidsfiguur en de mentale representatie van gehechtheid, en een relationele kant, namelijk de gehechtheidsrelatie tussen kind en gehechtheidsfiguur. De relationele kant heeft in het onderzoek de meeste aandacht gekregen. Onderzoekers hebben zich nauwelijks gewaagd aan het vaststellen van de psychische diepgang van de affectieve band tussen ouder en kind, maar hebben wel veel aandacht besteed aan de mentale representatie van gehechtheid.

Bowlby poneerde de stelling dat gehechtheidsrelaties voor mensenkinderen van grote overlevingswaarde zijn, en dat kinderen al heel vroeg over de instinctieve middelen beschikken om de vorming van gehechtheidsrelaties in gang te zetten (Bowlby, 1984). In vroege formuleringen van de gehechtheidstheorie legde hij een sterke nadruk op de negatieve gevolgen van het ontberen van een ononderbroken band met een 'moederfiguur' (Bowlby, 1951). Dit aspect van de theorie, het door Bowlby (1951) en Spitz (1945) in de jaren veertig en vijftig aangehangen begrip 'moederlijke deprivatie', is door één van mijn illustere voorgangers hier aan de VU, de onlangs overleden hoogleraar Jan de Wit (1962; 1964), on-

derworpen aan een kritische analyse. Moederlijke deprivatie zou de verklaring zijn voor de veronderstelde negatieve effecten van moeder-kind separaties, tehuiszorg en meervoudig opvoederschap. Een slordige veertig jaar later is het nog steeds onduidelijk welke mechanismen in het spel zijn. De onderzoekstechnische obstakels voor het onderzoeken van de claim dat bepaalde ervaringen nodig zijn in het eerste levensjaar voor een normale sociale ontwikkeling zijn immens. De Wit merkte al op: er zijn nog teveel alternatieve verklaringen voor de ongunstige ontwikkeling van kinderen die hun leven in een tehuis zijn gestart, onderzoek geeft geen eenduidig beeld van *permanente* schade, en naast moederlijke deprivatie hebben deze kinderen vaak ook andere ongunstige omstandigheden meegemaakt. Onderzoek met diervormen heeft op dit vlak wel voor enige vooruitgang gezorgd. Ook het onderzoek bij de extreem gedepriiveerde Roemeense tehuis kinderen die in de jaren tachtig zijn geadopteerd is in dit opzicht belangrijk (Rutter, 2000). Voorlopig dient de conclusie te luiden dat kinderen veerkrachtiger zijn, en dat latere ervaringen belangrijker zijn, dan door de vroege Bowlby en Spitz werd verondersteld.

Overigens moeten we oppassen dat we de vooronderstellingen bij het begrip 'moederlijke deprivatie' niet via een achterdeur terugkrijgen. Momenteel wordt de diagnose 'hechtingsstoornis' in toenemende mate gesteld bij kinderen van wie het idee bestaat dat zij in hun vroege kinderjaren zijn blootgesteld aan extreme verwaarlozing, en geen mogelijkheden tot hechting hebben gehad. Het is echter met betrekking tot de term 'hechtingsstoornis' net als met de oude term 'moederlijke deprivatie', onduidelijk of dergelijke ervaringen inderdaad leiden tot onherstelbare schade aan, dan wel het niet tot wasdom komen van het vermogen tot hechting. Vandaar dat het discutabel is of we hechtingsstoornis mo-

gen opvatten als een stoornis van het vermogen tot hechting. Er dient daarom op korte termijn onderzoek te komen naar de behandelingsmogelijkheden van kinderen met zogenaamde hechtingsstoornissen. Het huidige arsenaal van behandelingen, bijvoorbeeld een sterk gestructureerde, functionele aanpak zoals beschreven door Kok (1988) of 'holding-therapie'-achtige benaderingen, is soms tamelijk ingrijpend, terwijl de wetenschappelijke onderbouwing en empirische evidentie voor deze manieren van aanpak uiterst beperkt voorhanden zijn (Polderman, 1998; Hanson & Spratt, 2000).

De afwijzing van het wellicht te extreem gestelde idee van 'moederlijke depri-vatie' neemt niet weg dat er goede redenen zijn om te veronderstellen dat vroegkinderlijke gehechtheidsrelaties van groot belang zijn voor kinderen. Zo wijzen moderne theorieën over onze evolutionaire ontstaansgeschiedenis (bijv. Hinde, 1982; MacDonald, 1988) erop dat gehechtheid adaptieve waarde heeft omdat wij mensen dienen te beschikken over een enorm sociaal en cultureel kapitaal. Nabijheid tot ouderfiguren is essentieel om te leren functioneren als sociaal wezen, en om te leren over de omgeving. In deze zin functioneren gehechtheidsfiguren als veilige basis vanwaaruit de wereld door het kind verkend wordt. Waters & Cummings (2000) spreken daarom liever van 'veilige basis relaties' dan van 'gehechtheidsrelaties'. Zij baseren zich op de tweede belangrijke grondlegger van de gehechtheidstheorie, Mary Ainsworth (1969), die voor gehechtheidsrelaties typerend achtte dat kinderen een balans houden tussen het exploreren van de omgeving en het nabijheid zoeken van de veilige basis, de gehechtheidsfiguur.

Een andere belangrijke groep van termen verwijst naar de cognitief-emotionele neerslag van de gehechtheidservaringen. De terminologie is hier helaas enigszins verwarrend. Afwisselend wordt gesproken over 'intern werkmodel van gehechtheid', 'mentale representatie van gehechtheid', of kortweg 'gehechtheidsrepresentatie'. Mijn voorstel is om de termen niet inwisselbaar te gebruiken. De term intern werkmodel van gehechtheid verwijst naar het beeld dat het kind heeft van de gehechtheidsfiguren en de eigen persoon in relatie met die gehechtheidsfiguren. In die zin kunnen ook volwassenen nog gehechtheidsrelaties onderhouden, en daar een intern werkmodel voor hanteren. Maar er is ook een generaliseerde representatie van gehechtheid. Die krijgt vorm naarmate de cognitieve vermogens groeien, en kan in de adolescentiefase maar wellicht ook vroeger worden onderscheiden van interne werkmodellen van individuele relaties. De term gehechtheidsrepresentatie verwijst naar de bewuste en/of onbewuste regels voor de toegang tot gehechtheidsgerelateerde informatie (Main, Kaplan, & Cassidy, 1985). Het gaat hier om het filter waardoor wij informatie van buiten en informatie van binnen - het geheugen - doorlaten, tegenhouden, kleuren of vervormen.

Het fundamentele onderzoek naar gehechtheid is succesvol geweest doordat we de begrippen gehechtheidsrelatie en gehechtheidsrepresentatie op een tamelijk directe manier zijn gaan meten. Gehechtheidsonderzoek wordt gekenmerkt door de zeer forse investeringen die worden gedaan in het nauwkeurig meten van de centrale concepten. Voor de kwaliteit van gehechtheidsrelaties tussen peuters en hun ouders gebruiken we de Vreemde Situatie procedure (Ainsworth & Wittig, 1969), voor adolescenten en volwassenen gebruiken we het gehechtheidsbiografisch interview (George, Kaplan, & Main, 1985), met de bijbehorende codeer-

systemen (Ainsworth, Blehar, Waters, & Wall, 1978; Main & Goldwyn, 1994). Om meerdere redenen wordt de roep om alternatieve operationalisaties steeds luider (b.v. Rutter & O'Connor, 1999).

Ten eerste is er een gevaar dat gehechtheid vereenzelvigd wordt met deze twee meetmethoden. Dit blijkt al uit uitlatingen waarin de Vreemde Situatie Procedure en het GehechtheidsBiografisch Interview worden betiteld als gouden standaarden of ijkpunten (bijv. Waters & Cummings, 2000). Het zou mooi zijn als we gouden standaarden konden afspreken, aangezien dit de aanzet kan zijn tot een enorme vooruitgang zoals ook gebeurde in de natuurwetenschappen toen men standaarden afsprak voor het meten van lengte, gewicht, lichtsterkte, stroom en dergelijke, op basis van fundamentele en atomaire constanten. Helaas zijn er in de sociale wetenschappen geen fundamentele en atomaire constanten. Hoe vermoeiend dat soms ook is, we dienen voortdurend te beredeneren en aan te tonen dat onze instrumenten meten wat ze pretenderen te meten, in plaats van te stellen dat onze instrumenten samenvallen met de te meten constructen. In dit verband kan ook het gevaar van schoolvorming worden genoemd, waarbij elkaar bestrijdende groepen ieder claimen de enige echte meting van gehechtheid te hebben.

Ten tweede belemmeren de huidige instrumenten de toepassing van de gehechtheidstheorie in het klinische domein. Zo zou het vier categorieënsysteem dat voor beide instrumenten geldt, wel eens ongeschikt kunnen zijn om variatie binnen klinische groepen te meten (Crittenden, 1992). Ook zijn de instrumenten te arbeidsintensief voor de klinische praktijk. Ten derde wordt het ten aanzien van

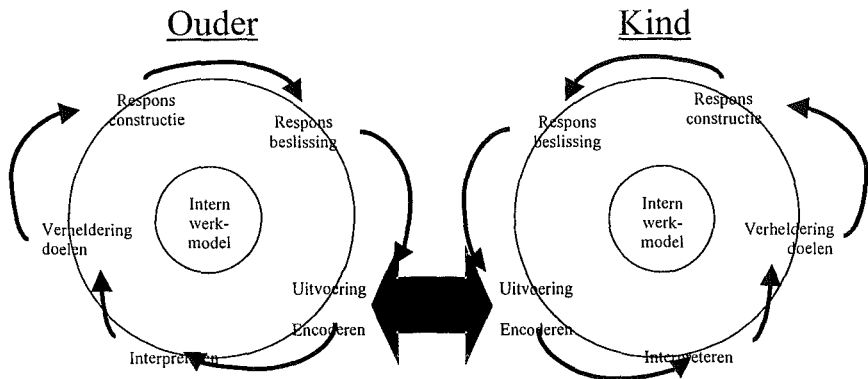
de interne werkmodellen en gehechtheidsrepresentaties steeds interessanter om cognitieve, emotionele en psychofysiologische deelaspecten te onderzoeken.

Om die deelaspecten te onderzoeken ben ik met collega's Goossens en Stams gestart om te onderzoeken in hoeverre overlap bestaat tussen het verwerken van sociale informatie en het verwerken van gehechtheidsinformatie. We bouwen hierbij voort op het model van Crick & Dodge (1994). De gehechtheidstheorie en de theorie over sociale informatieverwerking hebben een aantal kenmerken gemeen, maar ze vullen elkaar ook mooi aan. Zo is het sociale informatieverwerkingsmodel sterk in het analytisch onderscheiden van de stappen waarin sociale situaties worden waargenomen, geïnterpreteerd en leiden tot een actie van het individu in die sociale situatie. Zo valt het gedrag van agressieve schoolkinderen, bijvoorbeeld, te verklaren uit afwijkingen op de stappen waarneming van de sociale situatie, interpretatie, kiezen van een doel, genereren van reactiemogelijkheden, het kiezen van een reactie en het uitvoeren van die reactie. Eén van de meest consistente kenmerken is dat agressieve kinderen vaker dan niet-agressieve kinderen het gedrag van hun leeftijdsgenoten interpreteren als vijandig, en vervolgens weinig anders kunnen verzinnen dan er op los te slaan. Het is intrigerend om na te gaan of deze afwijkingen ook worden teruggevonden in de ouder-kindrelatie, en of er een verband is met de kwaliteit van de gehechtheidsrelatie. Wellicht kunnen we langs deze weg te weten komen hoe problemen in de ouder-kindrelatie samenhangen met het gedrag van kinderen bij leeftijdsgenoten.

Niet minder belangrijk is de bijdrage die het model voor sociale informatieverwerking kan leveren aan het verklaren van problemen in de ouder-kindrelatie.

Ouders drukken meestal het belangrijkste stempel op de gehechtheidsrelatie met hun kind (Van IJzendoorn, 1992). Hoe ouders dat stempel drukken, is echter niet geheel duidelijk. Ten aanzien van de rol van de ouders heeft een grote reeks studies twee belangrijke bevindingen opgeleverd. De kwaliteit van gehechtheidsrelaties correspondeert in sterke mate met de kwaliteit van de representatie die de ouder heeft van zijn of haar eigen gehechtheid (zie Van IJzendoorn, 1995, voor een meta-analyse). Een gedeelte van deze zogenaamde intergenerationele overdracht kan verklaard worden: ouders met een veilige gehechtheidsrepresentatie zijn sensitiever, en sensitief oudergedrag binnen de relatie hangt samen met veiligheid van de gehechtheidsrelatie (De Wolff & Van IJzendoorn, 1997). Beangstigend oudergedrag lijkt ook een gedeelte van de overdracht te verklaren (Schuengel, Bakermans-Kranenburg, & Van IJzendoorn, 1999; Van IJzendoorn, Schuengel, & Bakermans-Kranenburg, 1999). Een belangrijk gedeelte van deze overdracht is echter nog onverklaard. Van IJzendoorn (1995) heeft terecht de vinger op deze zere plek gelegd door te spreken over de 'transmission gap'. Een stap vooruit in het dichten van deze 'gap' zou wel eens gezet kunnen worden door eerst maar eens te onderzoeken hoe ouders met verschillende gehechtheidsrepresentaties de informatie verwerken tijdens de omgang met hun kind. Ingeborg Zeijlmans van Emmichhoven (2000) is recent gepromoveerd op onderzoek waarin zij met behulp van neuropsychologische tests, zoals de Stroop-test, verschillen in informatieverwerking blootlegde bij volwassenen met verschillende gehechtheidsrepresentaties. Wij werken momenteel aan onderzoek waarin analoge aan onderzoek bij kinderen, de sociale informatieverwerking à la Crick en Dodge (1994) wordt onderzocht (zie ook Bugental, Johnston, New, & Silvester, 1998; Strassberg & Treboux, 2000). Vernieuwd is in onze ogen de expliciete link met gehechtheid. Wij zien dergelijk onderzoek als een belangrijke tussen-

stap om uit te komen bij het proces waar het in gehechtheidsrelaties om draait: communicatie en coördinatie

Figuur 1. Communicatie en coördinatie tussen ouder en kind. Naar Crick en Dodge (1994).

Door een te exclusieve focus op sensitiviteit ontgaat ons een belangrijk deel van deze communicatie en coördinatie. Voor orthopedagogische hulpverlening is het belangrijk om te weten of de communicatie over gedachten en gevoelens soepel verloopt, of dat er tussen ouder en kind 'storing op de lijn' is. In Figuur 1 is te zien hoe informatieverwerking bij ouder en kind op elkaar ingrijpen. In de relatie is sprake van interactie, en interactie is voor een groot deel reageren op wat in de relatie gebeurt. Het model van Crick en Dodge is handig, omdat het ons dwingt na te gaan op welke stappen het allemaal mis kan gaan. Op de eerste stap, encoderen (oftewel waarnemen) zijn er al verschillen, maar op de tweede stap, interpreteren, blijken er zeker bij ouders cruciale verschillen te zijn. Met name interpretaties van het gedrag van de ander als vijandigheid kan een hoop

ellende verklaren. Het verhelderen van doelen is belangrijk, en spreekt niet vanzelf, gezien het feit dat sommige ouders hun kinderen verwaarlozen. Het genereren van een respons vereist een meer of minder uitgebreid repertoire van reactiemogelijkheden. Niet ieder kind of iedere ouder beschikt over de mogelijkheden op elke situatie adequaat in te spelen. Bij de keuze voor een respons wordt een inschatting gemaakt van de effectiviteit van de gegenereerde reacties. Uitvoering ten slotte spreekt niet vanzelf: de persoon moet immers de moeite opbrengen, en niet afgeleid worden.

Het is nog wel een uitdaging om de uitwisseling van informatie tussen de verschillende stappen in het model en een vermeende database voor de betreffende relatie te expliciteren. Hier komt het begrip intern werkmodel uit de gehechtheidstheorie goed van pas. Onze inzet de komende tijd is om verschillen in gehechtheidsrelaties, representaties, sensitief oudergedrag en opstandig kindgedrag te relateren aan deze stappen van sociale informatieverwerking. Dit zal gebeuren in samenwerking met het Paedologisch Instituut Duivendrecht, met wie wij momenteel bezig zijn met een onderzoek naar representaties van ouders van probleemkinderen, en met wie ook samenwerking bestaat in het door ons opgestarte Amsterdamse longitudinaal-experimentele onderzoek naar desorganisatie van gehechtheid. Ik voorzie belangrijke vooruitgang in onze kennis over ontwikkelingsprocessen, interventiemogelijkheden en diagnostiek, indien we erin slagen communicatie en coördinatie binnen gehechtheidsrelaties beter meetbaar te maken.

Resumerend, in de ontwikkeling van de gehechtheidstheorie ging de aandacht enerzijds vooral uit naar de kwaliteit van gehechtheidsrelaties en anderzijds naar

de kwaliteit van gehechtheidsrepresentaties. De psychologische kant van gehechtheid, namelijk de affectieve band die het kind voelt met de gehechtheidsfiguur, hebben we nog nauwelijks onderzocht. Ook hebben we nog weinig onderzoek gedaan naar deelaspekten van gehechtheidsrepresentaties: eigenlijk vormt dit voor ons een 'black box'. Wij ondernemen nu een poging met behulp van het model voor sociale informatieverwerking om deze zwarte doos een stukje te openen. De term 'moederlijke deprivatie' lijkt bezig met een opmerkelijke come-back, maar nu onder de noemer 'hechtingsstoornis'. In zekere zin is de gehechtheidstheorie de problemen rond het begrip 'moederlijke deprivatie' uit de weg gegaan, door zich vooral te richten op normale variaties in kwaliteit van opvoederschap. De huidige vragen vanuit de praktijk omtrent het inderdaad zeer verontrustende gedrag van zogenaamd 'hechtingsgestoorde' kinderen doen een appèl op gehechtheidswetenschappers om zich met deze materie bezig te houden.

Gehechtheid aan alternatieve gehechtheidsfiguren: Theorie en onderzoek

Ik keer weer even terug naar het begin. Het ontstaan van de eerste gehechtheidsrelaties in een mensenleven doet veel mensen denken aan het proces van 'inprenten', dat plaatsvindt bij veel zoogdieren en vogels. Er bestaat een beroemde foto van de bioloog Konrad Lorenz met een stel ganzekuikens die, net uit het ei, als eerste de laarzen van de bebaarde professor zagen. Vervolgens bleef dat beeld van die laarzen, ingeprent in hun hersentjes, definitief fungeren als object van nabijheidzoekend gedrag. Een dergelijke, extreme vorm van inprenten tijdens een 'kritische periode' wordt niet bij mensen verondersteld. Ethologen gebruiken voor primaten (waaronder de mens) de term 'sensitieve periode', aange-

vend dat tijdens het eerste levensjaar wel een extra gevoeligheid bestaat voor het aangaan van een gehechtheidsrelatie. Deze sensitieve periode dient echter zeer ruim genomen te worden (Hinde, 1982), en heeft wellicht geen praktische betekenis voor de mensensoort (De Wit, 1964), anders dan dat de vorming van gehechtheidsrelaties bij baby's wat sneller en vanzelfsprekender gaat. Dit opent de weg voor onderzoek van gehechtheid op latere leeftijd dan de babytijd en gehechtheid aan niet-ouders.

Helaas is nog weinig onderzoek gedaan naar de minimumvoorwaarden voor het ontstaan van een gehechtheidsrelatie. Een stel rubberen laarzen lijkt immers niet voldoende. De oorzaak is dat gehechtheidsonderzoek tot voor kort alleen plaatsvond in standaard gezinssituaties waar deze vraag zelden aan de orde kwam: gehechtheid is daar een normaal fenomeen. Bij gehechtheidsonderzoek binnen orthopedagogische opvoedingssituaties komt deze vraag echter wel naar voren. Het staat immers niet altijd bij voorbaat vast dat kinderen gehechtheid ontwikkelen tot hun pleegouders, tot tehuiswerkers, of tot extreem verwaarlozende ouders. Niet alleen is het van belang om na te denken over voorwaarden aan potentiële gehechtheidsfiguren zelf, maar ook is het van belang na te denken over voorwaarden aan de opvoedingssituatie. Te denken valt bijvoorbeeld aan de minimale hoeveelheid contact, de stabiliteit van opvoeder-kindrelaties, het aantal potentiële gehechtheidsfiguren, maar ook de leeftijd en voorgeschiedenis van het kind.

Om te bepalen of er in een bepaalde situatie wel of niet sprake is van een gehechtheidsrelatie, zou men de relatie kunnen toetsen aan een operationele definitie. De operationele definitie die nu opgeld doet is die van Everett Waters en

zijn collega's (Waters & Cummings, 2000; Waters, Kondo-Ikemura, Posada, & Richters, 1991). Voor een gehechtheidsrelatie is iemand nodig die zich aanbiedt als veilige basis, en iemand die van deze veilige basis gebruik maakt.

Een voorbeeld uit ons lopende onderzoek naar gehechtheid bij jongeren in de justitiële behandelinrichting OG Heldring in Zetten maakt duidelijk dat deze definitie geen helderheid biedt. In deze inrichting worden jongeren gedurende één à anderhalf jaar behandeld vanwege ernstige gedrags- en opvoedingsmoeilijkheden, meestal in het kader van een kinderbeschermingsmaatregel, maar soms ook in het kader van een strafrechtelijke maatregel. We vonden in het vooronderzoek dat de jongeren drie maanden na aankomst op de inrichting druk gebruik maakten van hun groepsmentor als veilige basis (Schuengel, Van IJzenendoorn, Jansma, Metze, & Venmans, 1998). Ze scoorden op een lijst voor veilige basisgedrag even hoog als qua opleiding vergelijkbare jongeren die thuis bij hun eigen ouders woonden, en scoorden hoger dan jongeren die de vragenlijst invulden over hun klassenmentor op school. Zo op het eerste gezicht lijken deze jongeren dus behoorlijk gehecht aan hun groepsmentor. Het is echter de vraag of deze conclusie getrokken mag worden, gezien de spreiding van de scores. De mate waarin de jongeren rapporteerden gebruik te maken van de groepsmentor als veilige basis bleek sterk samen te hangen met de kwaliteit van de gehechtheidsrepresentatie. Meer coherente jongeren rapporteerden meer veilige basisgedrag. Er zijn nu twee mogelijkheden: 1. alleen de meest coherente jongeren hebben een gehechtheidsrelatie met hun mentor; de minst coherente jongeren zijn niet gehecht; 2. de meest coherente jongeren zijn veilig gehecht, de minst coherente jongeren zijn onveilig, namelijk vermijgend gehecht. Deze laatste mogelijkheid is zeker niet onwaarschijnlijk, gezien de 70% onveilig-

gereserveerde gehechtheidsrepresentaties bij deze jongeren (Schuengel, Van IJzendoorn, Jansma, Metze, & Venmans, 2000). Het probleem is: met de huidige middelen zijn vermijdende vormen van gehechtheid niet te onderscheiden van afwezigheid van gehechtheid.

Zelfs al zou er sprake zijn van het gebruik door jongeren van hun groepsmentor als veilige basis, dan nog is het de vraag of er werkelijk sprake is van een band van diepgaande betekenis. Om de betekenis van de gehechtheidsrelatie vast te stellen moeten we ook nagaan in welke mate de kenmerken aanwezig zijn die horen bij een affectieve band (Cassidy, 1999). Ten eerste wordt een gevoelsmatige band gekenmerkt door duurzaamheid. Bij mentor-jongere relaties is er echter altijd het besef van tijdelijkheid van de relatie. Ten tweede wordt de band gevoeld met betrekking tot een specifieke persoon. Ten derde is de band emotioneel geladen. Ten vierde is er bij een gevoelsmatige band sprake van nabijheid en contact, en een verlangen daarnaar. Ten vijfde leidt verbreking van het contact met de ander tot boosheid en verdriet. Kenmerken 2 tot en met 5 zijn ook nagegaan bij de jongeren. We vroegen ons af hoe erg de pijnscheuten zijn als ze bijvoorbeeld afscheid moeten nemen van de mentor. Afgaand op de resultaten is de band in ieder geval minder diepgaand dan de band die qua opleiding vergelijkbare jongeren hebben met hun ouders. De band is wel diepgaander dan die met de klassenmentor. Ten zesde zoekt de gehechte persoon veiligheid en troost bij de ander. Dus ook al is er sprake van veilige basis gedrag, het lijkt prematuur om te concluderen dat er werkelijk sprake is van een diep gevoelde affectieve band.

Overigens is er nog een andere manier denkbaar om na te gaan of er sprake is van gehechtheid tussen kinderen en professionele opvoeders. Collega's Van IJzendoorn, Sagi en Lambermon (1992) formuleerden vijf empirische criteria die kunnen worden getoetst aan de hand van metingen van de kwaliteit van de professionele opvoeder-kindrelatie. Zij gingen uit van het meten van die kwaliteit met behulp van Ainsworth's Vreemde Situatie procedure. Voor oudere kinderen en adolescenten moet hiervoor derhalve nog een alternatief bedacht worden.

Criterium 1: onveilig vermijndend gehechtheidsrelaties dienen niet oververtegenwoordigd te zijn ten opzichte van ouder-kindrelaties. Vermijden of negeren van de potentiële gehechtheidsfiguur kan namelijk behalve een gehechtheidsstrategie ook gewoon een gebrek aan belangstelling en het ontbreken van gehechtheid betekenen. Zijn er overmatig veel kinderen vermijndend gehecht aan een professionele opvoeder, dan wordt deze laatste interpretatie waarschijnlijk. Criterium 2: Er dienen niet meer moeilijk te classificeren relaties te zijn dan anders. Is dat wel zo, dan zou het wel eens zo kunnen zijn dat er geen kwalitatief verschillende patronen van gehechtheidsgedrag zijn, maar dat er slechts "ruis" is. Criterium 3: de kwaliteit van de relatie dient los te staan van de kwaliteit van andere gehechtheidsrelaties van het kind. Criterium 4: net als bij vaders en moeders dient de mate van sensitieve responsiviteit van de opvoeder gerelateerd te zijn aan de kwaliteit van de gehechtheidsrelatie. Criterium 5: de kwaliteit van de gehechtheidsrelatie dient impact te hebben op de sociaal-emotionele ontwikkeling.

Hoewel ook de criteria van Van IJzendoorn en collega's een helder aanknopingspunt vormen voor empirische toetsing, is de waarde voor orthopedagogisch onderzoek beperkt. Allereerst kunnen langs deze benadering alleen glo-

bale uitspraken over groepen gedaan worden. Er kan niet per individuele relatie gekeken worden of er sprake is van gehechtheid. Verder is er bij de kinderen en adolescenten vaak sprake van een problematische voorgeschiedenis, die haar sporen heeft achtergelaten in de gehechtheidsrepresentatie. Vanuit de idee dat de gehechtheidsrepresentatie het uitgangspunt voor nieuwe relaties vormt, is het niet ondenkbaar dat de kwaliteit van de relatie meer een weerspiegeling vormt van vroegere gehechtheidservaringen dan van huidige. Onderzoek bij pleegkinderen wijst in deze richting (Milan & Pinderhughes, 2000). De leeftijd van het kind speelt hierin wellicht een belangrijke rol (Stovall & Dozier, 2000). Zeker bij de jongeren in de behandelinrichting, die in meerderheid een gereserveerde, dus vermijdende gehechtheidsrepresentatie hebben, verwachten we juist veel vermijdende gehechtheidsrelaties. Gezien het traumatische verleden van veel van deze jongeren is er ook een verhoogde kans op moeilijk te classificeren, gedesorganiseerde gehechtheid. Derhalve kunnen criterium 1 en 2 niet zonder meer toegepast worden. Criterium 3 dient ook rekening te houden met het gegeven dat deze jongeren zelf een belangrijk stempel op de relatie drukken. De invloed van de gehechtheidsrepresentatie dient verdisconteerd te worden bij het toepassen van de criteria.

Kortom, wanneer een kind gebruik maakt van bijvoorbeeld een professionele opvoeder als veilige basis wil dat niet meteen zeggen dat er sprake is van een emotioneel diepgaande gehechtheidsrelatie. Omgekeerd, uit het gebrek aan veilige basis zoekend gedrag mogen we niet afleiden dat er geen sprake is van gehechtheid: het is mogelijk dat het kind een vermijdende strategie hanteert en toch gehecht is. Uitspraken over het wel of niet aanwezig zijn van gehechtheid en de diepgaandheid van de affectieve band kunnen op dit moment voor indivi-

duale gevallen slechts gedaan worden op basis van langdurige observatie en meervoudige bronnen. Een interessante mogelijkheid die we zouden moeten nagaan met collega's hier op de VU, is of het mogelijk is aan de hand van psychofysiologisch onderzoek te differentiëren tussen emoties bij scheiding en hereniging met een gehechtheidsfiguur, emoties bij scheiding en hereniging met iemand met wie een affectieve, maar geen gehechtheidsband bestaat, en emoties bij scheiding en hereniging met iemand met wie ook geen affectieve band bestaat (zie Fox & Card, 1999).

Ik zeg dit alles met nadruk omdat ook in kinderschermingszaken soms de vraag wordt gesteld of een kind wel of niet aan een ouder of pleegouder gehecht is, en er op basis van orthopedagogische rapportage een beslissing wordt genomen over bijv. uithuisplaatsing. Dit soort vragen kan wel gesteld worden, en het is logisch dat ze gesteld worden, maar eigenlijk staan we met lege handen als het gaat om het leveren van betrouwbare antwoorden.

Gehechtheidsrelaties en residentiële hulpverlening: Praktijk

Uit het voorgaande is op te maken dat de vraag of er sprake kan zijn van gehechtheid tussen jongere en mentor lastig te beantwoorden is voor jongeren in een residentiële behandelinstelling. Theoretisch zijn de condities voor een dergelijke relatie aanwezig (Schuengel, Zegers, Jansma, & Van IJzendoorn, 2000). Het leven in een leefgroep met andere moeilijke jongeren om je heen is tamelijk stressvol. De gehechtheidsfiguren uit het familienetwerk zijn niet bereikbaar. Met de groepsleiders is dagelijks gelegenheid tot contact, en de mentor heeft zelfs expliciet de taak zich open te stellen voor de problemen van de jongere.

Uitgaande van de natuurlijke neiging om een veilige basis te zoeken, en in principe de beschikbaarheid van een veilige basis zou dus een gehechtheidrelatie kunnen ontstaan. De vraag is wat we hiermee moeten: moeten we om deze reden de omstandigheden voor gehechtheid optimaliseren, door training in sensitiviteit en stabiliteit van bijvoorbeeld het mentorschap, moeten we juist actief het vormen van gehechtheidsrelaties bevorderen, of moeten we zorgen voor alternatieven buiten de tehuissetting? Daar is nu geen pasklaar antwoord op te geven.

Wat voor de jongeren in de Zettense inrichting geldt, geldt in mindere of meerdere mate ook voor andere kinderen en jongeren in de residentiële hulpverlening. Kinderen in een tehuis komen terecht in een paradoxale situatie: op het moment dat ze misschien wel het hardst een veilige basis nodig hebben, blijkt het heel moeilijk hen die te geven. Roy, Rutter en Pickles (2000) hebben recent nog eens aangetoond dat jonge kinderen in een tehuis meer risico lopen op hyperactiviteit en aandachtsproblemen dan kinderen met een vergelijkbare achtergrond die in een pleeggezin worden geplaatst. Dit kan meerdere oorzaken hebben: een lagere verhouding van volwassenen ten opzichte van kinderen, een minder 'normale' fysieke omgeving, een hoge concentratie van afwijkende kinderen, maar ook het ontbreken van een stabiele, veilige basis bij een volwassene. En hiermee zijn we weer terug bij af. We kenden al de 'blame the mother'-ideologie, nu krijgen we de 'blame the professional caregiver'-ideologie, waarbij de oorzaak voor het falen van tehuisopvoeding bij de groepsleider wordt gezocht. Het mag dan ook geen wonder heten dat het momenteel zo moeilijk is voor inrichtingen om überhaupt groepsleiders bereid te vinden om het werk te doen.

Ik vond het enigszins pijnlijk om het overigens zeer boeiende proefschrift van mijn voorganger prof. Piet De Ruyter te lezen, getiteld "De 'volgende' groepsleidster" (1971). Deze titel is enigszins dubbelzinnig, aangezien het zowel verwijst naar wat een groepsleider doet, namelijk het kind volgen, als naar de volgende generatie groepsleiders. Eigenlijk moet ik hier constateren dat we nog steeds niet uit de discussie zijn hoe de professionalisering van de beroepsgroep van groepsleiders eruit moet zien. Ik proef in het veld nog een zekere ambivalentie ten aanzien van de vraag hoe bij groepsleiders de verhouding moet zijn tussen persoon, persoonlijke relaties en professie en professionele relaties. Enerzijds hebben we de door De Ruyter aangehaalde opvatting, in 1948 verwoord door een zekere G. Stern, en die in het frans te mooi klinkt om hier niet te herhalen. Hoewel Stern schrijft over groepsleiders in tehuisen voor zuigelingen, hebben we al gezien dat het probleem van gehechtheid ook voor oudere kinderen geldt:

Dans la maison d'enfants les adultes jouent le rôle des parents. Le succès ou l'insuccès de l'éducation dépendra donc de l'intensité de l'attachement de l'enfant pour ses éducateurs. Si ces rapports avec les adultes sont profonds et durables, l'enfant suivra le cours d'un développement normal et formera un surmoi. Si les adultes de la maison d'enfants restent distants et impersonnels ou s'ils changent trop souvent ..., il ne peut se former aucun attachement durable. L'éducation aura alors échoué en un point essentiel. Il y aura des défaillances dans le développement du caractère, l'adaptation sociale restera peut-être superficielle et dans l'avenir l'enfant sera exposé aux dangers d'un développement asocial (Stern, 1948, p. 11)

Hoe anders is de opvatting over tehuisopvoeding bijvoorbeeld bij de justitiële behandelinrichting Den Engh, waar ze te maken hebben met oudere, zeer problematische jongeren. Misschien minder zwierig, maar niettemin met enige flair formuleert men het daar aldus:

Het is niet ongebruikelijk dat een jongen, voordat hij in Den Engh wordt opgenomen, al in een tien- tot vijftiental andere opvoedingssituaties verbleef. Als hij overal te maken had met gemiddeld vijftien begeleidende volwassenen (ouders, pleegouders, ambulante hulpverleners, agenten, groepsleiders, stagiaires, onderwijzers, maatschappelijk werkers, therapeuten, hoofdleiders, psychiaters en anderen) dan hebben minimaal al 225 goedbedoelende begeleiders geprobeerd om hem middels een relatie tot positieve gedragsverandering te beïnvloeden. Wie gelooft dat nummer 226 met een soortgelijke aanpak méér invloed heeft en méér succes boekt, is naïef. ... Tijdens de groepsopvoeding in Den Engh wordt dit type (persoonlijke; CS) relaties welbewust vermeden. Vandaar dat het alternatieve opvoedingsprogramma zich nadrukkelijk en vrijwel uitsluitend richt op het beïnvloeden van de situatie en de groep als geheel in plaats van rechtstreeks op de jongere. Deze benadering is minder confronterend, biedt hem meer veiligheid en ontplooiingskansen. (Website Den Engh, 2000).

Het gaat me hier niet om het bekritisieren van deze voorstelling van zaken, het gaat me hier om het vak orthopedagogiek. Als de uitkomst van 50 jaar orthopedagogiek is dat we jonge kinderen zoveel mogelijk in pleeggezinnen onderbrengen, en bij de moeilijke gevallen, de oudere en gedragsgestoorde kinderen, geen

poging meer doen om de jongere in een persoonlijke relatie met een professionele opvoeder een veilige basis te bieden, dan zijn we daar zeker niet gekomen door een overdaad aan wetenschappelijk bewijsmateriaal. Als we daarom het vak van groepsleider serieus willen nemen, en ik vind dat dat moet, laten we dan de handen uit de mouwen steken en de discussie over invulling van dat beroep, maar ook over de inbedding in de organisatorische context van tehuizen, voeden met resultaten van gericht wetenschappelijk onderzoek. Hierbij dient zeker de vraag centraal te staan of het wenselijk en zelfs mogelijk is om te ervoor te zorgen dat groepsleiders géén persoonlijke relaties aangaan met hun pupillen, zodat ze niet kunnen functioneren als veilige basis (Schuengel et al., 2000). De wetenschap dient in de discussie niet het laatste woord te hebben, maar dient in ieder geval wel te komen met zinnige bijdragen.

Gehechtheid en gehandicaptenzorg

Het domein van de gehandicaptenzorg en de kinderrevalidatie biedt voor een orthopedagogiek die uitgaat van de gehechtheidstheorie grote uitdagingen. Ik kan slechts enkele onderwerpen aanstippen. De problematiek van gehechtheid in de context van residentiële hulpverlening geldt natuurlijk ook voor de residentiële gehandicaptenzorg, juist ook bij verstandelijk gehandicapten met gedragsproblemen. Ik hoop samen met collega's Janssen en Stolk een keer onderzoek te kunnen doen waarin wordt vastgesteld of de hardnekkigheid van de gedragsproblemen in deze groep is terug te voeren op het ontbreken van een stabiele, veilige basis. Juist bij personen die vanwege hun beperkte verstandelijke vermogens of vanwege andere afwijkingen verminderd in staat zijn om met dagelijkse stress om te gaan, komt het wellicht aan op stabiele relaties waarop de persoon

met de verstandelijke handicap kan terugvallen. Mijn vrees is dat een dergelijke veilige basis bij veel gehandicapten ontbreekt, met name de gehandicapten die vanwege hun ernstige, meervoudige problematiek en/of gedragsproblemen in een tehuis worden opgevoed.

Ten aanzien van het bieden van een veilige basis aan kinderen met een handicap ben ik buitengewoon blij met de samenwerking met Dr. Becher van het AZ VU. Met steun van ZON kunnen we onderzoeken wat de rol is van de mentale verwerking door de ouders van de schok van het krijgen van een kind met cerebrale parese (zie ook Pianta, Marvin, Britner, & Borowitz, 1996; Marvin & Pianta, 1996). Heeft dit invloed op het bieden van een veilige basis tijdens de langdurige en zware revalidatietherapieën?

Gehechtheid en de ontwikkeling van antisociaal gedrag

Het is in het geheel niet zeker of gehechtheid één van de oorzaken is van het soms hardnekkige agressieve en delinquent gedrag van jongeren (Schuengel, Stams, & Goossens, 2000). Als gehechtheid een bijdrage levert, dan is het zeker slechts één factor in een complex van factoren (Van IJendoorn, 1997). Als het gaat om vermijdende of afwerende gehechtheidsrelaties zijn in normale steekproeven geen hoofdeffecten gevonden. Interessant is wel de bevinding van Aguilar et al. (2000) dat vermijdende gehechtheid in het 2e levensjaar in combinatie met contextueel en psychosociaal risico een longitudinale voorspelling gaf van vroeg beginnend, persistent agressief en delinquent gedrag. Voor gedesorganiseerde gehechtheid zijn wel hoofdeffecten gevonden op hetzelfde type naar buiten gerichte probleemgedrag (zie Van IJendoorn et al., 1999, voor een meta-

analyse). Dergelijke verbanden zeggen echter nog weinig over de verklaring van dergelijk probleemgedrag. Het is immers goed mogelijk dat onveilige gehechtheid in sommige gezinnen slechts een bijproduct is van ernstige opvoedingsproblematiek.

We moeten ons trouwens toch al afvragen of we bij gedragsproblematiek wel uit de voeten kunnen met unidirectionele modellen, die het voorstellen alsof de ouder alleen het kind beïnvloedt en niet andersom. Juist met een bidirectioneel model zijn plausibele hypothesen op te stellen voor het verband tussen gehechtheidspatronen en andere interactiepatronen. Zo zou ik graag willen onderzoeken of een gedesorganiseerde gehechtheidsrelatie de kans vergroot op escalatie van conflicten tussen ouder en kind over normen en regels voor gedrag. Immers, een gedesorganiseerd kind zou wel eens moeilijker te bereiken kunnen zijn met de meer optimale methoden van pedagogische beïnvloeding als sensitieve inductie (Kochanska, 1995), vanwege de gebrekkige communicatieve infrastructuur. Dit zou kunnen verklaren waarom in sommige gezinnen sprake is van een vicieuze cirkel waarbij het dwingende gedrag van het kind steeds dwingender gedrag van de ouder uitlokt.

Momenteel zijn we druk bezig met het opstarten van een longitudinaal-experimenteel onderzoek naar gezinnen waar een verhoogd risico bestaat op mishandeling. Dit onderzoek vindt plaats binnen het facultaire samenwerkingsverband "A developmental approach of problemchildren and -families", dat recent door het College van Bestuur het groene licht heeft gekregen om een researchcentrum te vormen. Ook wordt er samengewerkt met de recent benoemde hoogleraar jeugdgezondheidszorg prof. Hirasings. Naast het testen van een expe-

rimentele preventieve interventie, waarin met name sensitiviteit in combinatie met sociale informatieverwerking bij de moeders centraal staat, biedt deze studie ook de mogelijkheid om meer specifiek onderzoek te doen naar kinderen die een gedesorganiseerde gehechtheidsrelatie hebben met hun moeder. In deze studie komen onze ideeën samen over gedesorganiseerde gehechtheid, sociale informatieverwerking bij moeder en kind, en de ontwikkeling van gedragsproblemen.

Het praktische belang van dergelijk onderzoek is gelegen in de houvast die de resultaten kunnen bieden voor het analyseren van de transactionele ontwikkeling van probleemgedrag. Vaak begint probleemgedrag bij het kind als een reactie op problematisch opvoedingsgedrag van de ouders. Vervolgens hebben zij de neiging elkaar te versterken. Hulpverlening is er op gericht om uit deze vicieuze cirkel te komen. Een gerichte aanpak vereist echter een helder beeld van de effecten van de gewenste veranderingen bij de ene partner op veranderingen bij de andere partner. Een bekend gegeven is dat ouders gedragsveranderingen niet lang volhouden, door druk vanuit het kind. Dit zou kunnen liggen aan ingesloten afwijkingen in sociale informatieverwerking, die er bijvoorbeeld voor zorgen dat het kind volhardt in wantrouwen of aandachtvragend gedrag, zelfs al heeft de hulpverlening de ouder zo ver gekregen om gepast en sensitief gedrag te vertonen.

Ten slotte wil ik nog een ander project noemen waarin het concept 'veilige basis' wordt onderzocht als achtergrond voor de vorming en opvoeding van risikojongeren. De adolescentie vormt voor een hoog percentage jongens een periode waarin agressie en delinquentie sterk toenemen (Moffitt, 1993). Met name

wanneer de band tussen de jongere en ouders slecht is, loopt de jongere het gevaar terecht te komen in een groep leeftijdsgenoten die zich steeds meer onttrekken aan maatschappelijke controle (Stattin & Kerr, 2000). Vrijtijdsbesteding, en dan met name sport, is derhalve interessant, omdat dit voor dergelijke jongeren de enige context is waarin zij vrijwillig relaties aangaan met volwassenen. Met een subsidie van Stichting Jeuginformatie Nederland (SJN) is al vastgesteld dat jeugdtrainers en coaches, ouders en jongeren zelf een pedagogische taak zien weggelegd, met name op het gebied van normen en regels (Biesta et al., 2000). Een opvallend uitkomst van dit onderzoek was dat ook een sterk verband werd gevonden tussen de kwaliteit van de band tussen trainer en jongere en probleemgedrag. Dit zijn we nu met subsidie van SJN nader aan het onderzoeken, waarbij we vooral willen weten in hoeverre het ervaren van een veilige basis bij de jeugdtrainer als een buffer kan werken tegen allerlei risicofactoren.

Tot besluit

Er bestaat een maatschappelijke perceptie dat kind- en jeugd-‘gogen en logen’ zich nogal instrumenteel bezighouden met de kwaliteit van opvoeder-kindrelaties, alsof opvoedingsproblemen alleen maar onze aandacht waard zijn vanwege de mogelijke gevolgen en kosten voor de maatschappij als het kind in plaats van een produktief lid van de samenleving nutteloos en destructief wordt. Met mijn collega's prof. Baartman en prof. Van IJzendoorn, en ongetwijfeld met meer pedagogen, ben ik van mening dat de kwaliteit van opvoeder-kindrelaties al een voldoende doel in zichzelf is. Het zou voor de acceptatie van orthopedagogische ‘inmenging’ in opvoeder-kindrelaties misschien goed zijn als we ons

als pedagogen beter afficheren, bijvoorbeeld als de equivalenten van huwelijkstherapeuten. Net als huwelijkstherapeuten moeten ook wij ervoor waken dat één partij de schuld krijgt, en de andere partij wordt vrijgepleit en daardoor aan de aandacht ontsnapt. De huidige ontwikkelingen in de orthopedagogiek laten wat dat betreft een hoopgevend beeld zien, waarin vastgelopen ouder-kindrelaties niet meer eenzijdig worden benaderd vanuit een 'slecht kind' of 'slechte ouder' model. Natuurlijk moeten we opvoeders helpen om beschikbaar te zijn als veilige basis voor hun kind, maar we moeten zeker ook zorgen dat kinderen waarnemen dat er nu door de hulpverlening iets veranderd is, dat er een veilige basis voor hen is, en hen helpen op een goede manier gebruik te maken van die veilige basis. Als we die boodschap beter overdragen, ook in het onderwijs aan onze studenten, is nog een wereld te winnen.

Mijnheer de Rector, dames en heren, ik moet afsluiten.

Mijn welgemeende dank gaat uit naar diegenen die mijn benoeming op deze leerstoel mogelijk hebben gemaakt. Op de eerste plaats wil ik het bestuur van de Vereniging voor Christelijk Wetenschappelijk Onderwijs en het College van Bestuur van de Vrije Universiteit dank zeggen voor de mij verleende leeropdracht en het in mij gestelde vertrouwen. Ik ben mij goed bewust dat het onderwerp hulpverlening aan kinderen en ouders van speciaal belang is vanuit de bijzondere identiteit van deze universiteit. Het bestuur van de Faculteit Psychologie en Pedagogiek dank ik voor de medewerking aan mijn benoeming. Ik reken erop dat de faculteit een 'veilige basis' blijft voor het orthopedagogisch onderzoek. Wat me in ieder geval naar de VU gelokt heeft, zijn de uiterst interessante mogelijkheden tot samenwerking met aanpalende wetenschapsgebieden. Wat

dat betreft ben ik bepaald niet teleurgesteld. De samenwerking met het Paedologisch Instituut Duivendrecht, met name met de collega's Veerman en Van der Maas, is zeer vruchtbaar. Het nieuwe Researchcentrum voor probleemkinderen en -gezinnen kan ook een belangrijke rol gaan vervullen, omdat hierin wordt samengewerkt door orthopedagogen, theoretisch-historisch pedagogen, ontwikkelingspsychologen, klinische neuropsychologen, forensisch psychologen, kinder- en jeugdpsychiaters, criminologen en familie- en jeugdrechtskundigen met een gezamenlijke missie. Ik ben zeer verheugd met dit initiatief, ook al had ik van de VU eigenlijk weinig anders verwacht.

Ik dank mijn nieuwe orthopedagogiek-collega's hier aan de VU. Het vervult mij met trots dat zij werkelijk over de avontuurlijke geest beschikken om met mij de geschetste uitdagingen aan te gaan. Net zo avontuurlijk is Geert Jan Stams, die mij het grootste plezier van de wereld verschaft door naar Amsterdam te zijn gekomen om hier zijn veelbelovende wetenschappelijke carrière verder vorm te geven. Een speciaal woord van waardering is op zijn plaats voor de ploeg onderzoekers in Zetten, in het bijzonder Monique Zegers, die het onderzoek uitvoert in de justitiële inrichting in Zetten. We kunnen nog met zijn allen vinden dat het zo belangrijk is om onderzoek te doen in de orthopedagogische praktijk, voor de daadwerkelijke uitvoering daarvan heb je een bepaald, volhardend slag mensen nodig. Ik ben zeer verheugd dat zij voornemens is haar inspanningen te bekronen met een proefschrift.

Met prof. Ernest van Lieshout, die ongeveer gelijktijdig is aangetreden op de leerstoel Orthopedagogiek inzake onderwijsleerproblemen, leid ik nu bijna een jaar de afdeling orthopedagogiek. De hartelijke, collegiale en doortastende wijze

van samenwerking is een bron van grote tevredenheid. Ik had niet op beter kunnen hopen.

Het was geen makkelijke beslissing om uit Leiden weg te gaan. Ik ging weg met het gevoel dat ik nog veel te leren had van mijn collega's daar, met name van de mensen met wie ik zo innig heb samengewerkt aan het onderzoek voor mijn proefschrift, het succes waarvan ik toch altijd op het conto van ons drieën schrijf. Marian Bakermans-Kranenburg, je was een zeer loyale begeleider, en nu een zeer gewaardeerd collega met wie ik hoop nog lang samen te werken. Rien van IJzendoorn, ik zie mijn benoeming toch ook als een erkenning van jouw visie op de pedagogische wetenschappen. Ik volsta op deze plaats door mijn gedachten en gevoelens uit te drukken met het aan jou opdragen van deze oratie.

Een belangrijk voordeel van het op jonge leeftijd benoemd worden tot hoogleeraar is dat deze kersverse beambte zijn ouders nog bij leven kan eren. Die kans laat ik me niet ontgaan. Ik weet nog goed dat ik jullie op een middag in september 1988 opbelde met de mededeling dat ik ophield met mijn studie Scheikundige Technologie in Delft, waar ik net anderhalve week aan begonnen was, om in Leiden Pedagogiek te gaan studeren. Let wel, de werkloosheid onder academici, met name van de 'softere' soort was toendertijd op haar top. Ik weet niet goed wat die mededeling bij jullie teweegbracht, ik was daar ook niet erg mee bezig, maar ik kreeg vrij snel jullie steun en vertrouwen. Ik hoop dat jullie ondertussen wel van de schok gekomen zijn. Ik denk dat deze episode exemplarisch is voor de opvoeding die jullie me hebben gegeven. Mijn dank.

Helena, zonder jouw onvoorwaardelijke steun en vertrouwen had ik hier vandaag niet gestaan. Er zijn meer dingen waar ik je zeer dankbaar voor ben. Ik ben met je getrouwd uit liefde maar ook omdat je me inspireert.

Lotte, ik weet niet hoe je over twintig jaar bent en wat je dan als tweeëntwintigjarige allemaal doet. Ik verheug me eigenlijk op elke dag met jou in de verre toekomst zoals ik me op elke volgende dag met jou verheug. Maar misschien leer je ooit eens opruimen en vind je op een keer dit verhaal in een boekje, dat bestoft ergens in een laasje ligt. Ik hoor dan graag jouw visie.

Ik heb gezegd.

Referenties

- Ainsworth, M. D. S. (1969). Object relations, dependency, and attachment: A theoretical review of the infant-mother relationship. *Child Development*, 40, 969-1025.
- Ainsworth, M. D. S., Blehar, M. C., Waters, E., & Wall, S. (1978). *Patterns of attachment*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Ainsworth, M. D. S., & Wittig, B. A. (1969). Attachment and exploratory behavior of one year olds in a strange situation. In B.M. Foss (Ed.), *Determinants of infant behavior* (pp. 113-136). London: Methuen.
- Aguilar, B., Sroufe, L. A., Egeland, B., & Carlson, E. (2000). Distinguishing the early-onset/persistent and adolescence-onset antisocial behavior types: From birth to 16 years. *Development and Psychopathology*, 12, 109-132.
- Biesta, G. J. J., Stams, G. J. J. M., Rutten, E. A., Vleugelers, W., Verweel, P., Schuengel, C., & Dirks, E. (2000). *Normen en waarden in de jeugdsport: Een pilot-studie*. Unpublished report, University of Exeter and University of Utrecht.
- Bowlby, J. (1951). *Maternal care and mental health*. Geneva: World Health Organisation.
- Bowlby, J. (1984). *Attachment and loss: Vol. 1. Attachment* (2 ed.). London: Penguin.
- Bugental, D. B., Johnston, C., New, M., & Silvester, J. (1998). Measuring parental attributions: Conceptual and methodological issues. *Journal of Family Psychology*, 12, 459-480.
- Cassidy, J. (1999). The nature of the child's ties. In J. Cassidy & P. R. Shaver (Eds.), *Handbook of attachment: Theory, research, and clinical applications* (pp. 3-20). New York: Guilford.
- Crick, N. R. & Dodge, K. A. (1994). A review and reformulation of social information-processing mechanisms in children's social-adjustment. *Psychological Bulletin*, 115, 74-101.
- Crittenden, P. M. (1992). Quality of attachment in the preschool years. *Development and Psychopathology* 4, 209-241.
- De Ruyter, P. A. (1971). *De "volgende" groepsleidster: interacties van groepsleiders en kinderen in een centrum voor residentiële hulpverlening*. Groningen: Wolters-Noordhoff.
- De Wit, J. (1962). *Problemen rond moeder-kindrelatie*. Proefschrift Vrije Universiteit Amsterdam.

- De Wit, J. (1964). Some critical remarks on maternal deprivation. *Acta Paedopsychiatrica*, 31, 240-253.
- De Wolff, M. S. & Van IJzendoorn, M. H. (1997). Sensitivity and attachment: A meta analysis on parental antecedents of infant attachment. *Child Development*, 68, 571-591.
- Fox, N. A., & Card, J. A. (1999). Psychophysiological measures in the study of attachment. In J. Cassidy & P. R. Shaver (Eds.), *Handbook of attachment: Theory, research, and clinical applications* (pp. 226-245). New York, NY: The Guilford Press.
- George, C., Kaplan, N., & Main, M. (1986). *Adult attachment interview*. Unpublished manuscript, University of California at Berkeley.
- Hanson, R. F. & Spratt, E. G. (2000). Reactive attachment disorder: What we know about the disorder and implications for treatment. *Child Maltreatment*, 5, 137-145.
- Hinde, R. A. (1982). Attachment: Some conceptual and biological issues. In J. Stevenson-Hinde & C. M. Parkes (Eds.), *The place of attachment in human behavior*. New York: Basic Books.
- Kochanska, G. (1995). Children's temperament, mother's discipline, and security of attachment: Multiple pathways to emerging internalization. *Child Development*, 66, 597-615.
- Kok, J. F. W. (1988). *Specifiek opvoeden: Orthopedagogische theorie en praktijk*. Leuven/Amersfoort: Acco.
- MacDonald, K. B. (1988). *Social and personality development: An evolutionary synthesis*. New York & London: Plenum Press.
- Main, M., & Goldwyn, R. (1994; in press). Adult attachment scoring and classification systems. In M. Main (Ed.), *Assessing attachment through discourse, drawings and reunion situations (working title)*. New York: Cambridge University Press.
- Main, M., Kaplan, N., & Cassidy, J. (1985). Security in infancy, childhood, and adulthood: A move to the level of representation. In I. Bretherton & E. Waters (Eds.), *Growing points of attachment theory and research* (pp. 66-104). Society for Research in Child Development.
- Marvin, R. S., & Pianta, R. C. (1996). Mothers' reactions to their child's diagnosis: Relations with security of attachment. *Journal of Clinical Child Psychology*, 25, 436-445.
- Milan, S. E., & Pinderhughes, E. E. (2000). Factors influencing maltreated children's early adjustment in foster care. *Development and Psychopathology*, 12, 63-81.

- Moffitt, T. E. (1993). Adolescence-limited and life-course-persistent antisocial behavior: A developmental taxonomy. *Psychological Review*, 100, 674-701.
- Pianta, R. C., Marvin, R. S., Britner, P. A., & Borowitz, K. C. (1996). Mothers resolution of their childrens diagnosis: Organized patterns of caregiving representations. *Infant Mental Health Journal*, 17, 239-256.
- Polderman, N. (1998). Hechtingsstoornis: Beginnen bij het begin. *Tijdschrift voor Orthopedagogiek*, 37, 422-433.
- Roy, P., Rutter, M., & Pickles, A. (2000). Institutional care: Risk from family background or pattern of rearing? *Journal of Child Psychology and Psychiatry and Allied Disciplines*, 41, 139-150.
- Rutter, M. (2000). Psychosocial influences: Critiques, findings, and research needs. *Development and Psychopathology*, 12, 375-405.
- Rutter, M., & O'Connor, T. G. O. (1999). Implications of attachment theory for child care policies. In J. Cassidy & P. R. Shaver (Eds.), *Handbook of attachment: Theory, research, and clinical applications* (pp. 823-844). New York: Guilford.
- Schuengel, C., Bakermans-Kranenburg, M. J., & Van IJzendoorn, M. H. (1999). Frightening maternal behavior linking unresolved loss and disorganized infant attachment. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 67, 54-63.
- Schuengel, C., Stams, G. J. J. M., & Goossens, F. A. (2000, November). *Attachment and antisocial development*. Paper presented at the research colloquium "A developmental approach to problem-children and -families", Free University, Amsterdam.
- Schuengel, C., Van IJzendoorn, M. H., Jansma, J. B. M., Metze, C., & Venmans, J. A. M. A. (1998). *Gehechtheid bij jongeren op de OGH: Vooronderzoek*. Ongepubliceerd rapport, Universiteit Leiden.
- Schuengel, C., Van IJzendoorn, M. H., Jansma, J. B. M., Metze, C., & Venmans, J. A. M. A. (2000). Attachment in institutionalized youth. In A. Czeredrecka, T. Jaskiewicz, & J. Wojcikiewicz (Eds.), *Forensic psychology and law: Traditional questions and new ideas* (pp. 122-127). Krakow, Poland: Institute of Forensic Research Publishers.
- Schuengel, C., Zegers, M., Jansma, J. B. M., & Van IJzendoorn, M. H. (2000). Pedagogical policy dilemmas in residential treatment of disturbed adolescents. In H.-J. Schulze (Ed.), *Stability and complexity: Perspectives for a child-oriented family policy* (pp. 75-92). Amsterdam: VU University Press.

- Spitz, R. A. (1945). *An inquiry into the genesis of psychiatric conditions in early childhood* (1 ed.). London: Imago.
- Stattin, H., & Kerr, M. (2000). Parental monitoring: A reinterpretation. *Child Development, 71*, 1072-1085.
- Stovall, K. C., & Dozier, M. (2000). The development of attachment in new relationships: Single subject analyses for 10 foster infants. *Development and Psychopathology, 12*, 133-156.
- Strassberg, Z., & Treboux, D. (2000). Interpretations of child emotion expressions and coercive parenting practices among adolescent mothers. *Social Development, 9*, 80-95.
- Van IJzendoorn, M. H. (1992). *Het stempel van ouders op de gehechtheid van het kind*. Leiden: Diesoratie Leiden. Universiteitsdrukkerij.
- Van IJzendoorn, M. H. (1995). Adult attachment representations, parental responsiveness, and infant attachment: A meta-analysis on the predictive validity of the Adult Attachment Interview. *Psychological Bulletin, 117*, 387-403.
- Van IJzendoorn, M. H. (1997). Attachment, morality, and aggression: Toward a developmental socioemotional model of antisocial behavior. *International Journal of Behavioral Development, 21*, 703-727.
- Van IJzendoorn, M. H., Sagi, A., & Lambermon, M. W. E. (1992). The multiple caretaker paradox: Some data from Holland and Israel. In R.C. Pianta (Ed.), *New Directions in Child Development: Relationships between children and non-parental adults* (pp. 5-24). San Fransisco: Jossey-Bass.
- Van IJzendoorn, M. H., Schuengel, C., & Bakermans-Kranenburg, M. J. (1999). Disorganized attachment in early childhood: Meta-analysis of precursors, concomitants, and sequelae. *Development and Psychopathology, 11*, 225-249.
- Waters, E. & Cummings, E. M. (2000). A secure base from which to explore close relationships. *Child Development, 71*, 164-172.
- Waters, E., Kondo-Ikemura, K., Posada, G., & Richters, J. E. (1991). Learning to love: Mechanisms and milestones. In M.Gunnar & L. A. Sroufe (Eds.), *Self processes and development* (pp. 217-255). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Zeijlmans van Emmichhoven, I. A. (2000). *Attachment-related information processing : exploring the effect of attachment organization on cognitive regulation in adults*. Unpublished dissertation, University of Amsterdam.

VU Boekhandel/Uitgeverij Amsterdam
ISBN 90 - 5383 - 754 - X